

људском плану, али су сасвим лишени социјалног уопштавања и социјалне одређености. Она додаје (196) да су многа Теренцијева достигнућа (разоткривање људских карактера, усмеравање на животну вероватност) — мада он није био прави реалиста — извршила велики утицај на каснију драму, на комедије Шекспира и Молијера.

Полазећи од Енгелсове поставке у писму Маргарити Харкнес (априла 1888 г.) да се под реализмом подразумева, осим тачности детаља, верно давање типичних карактера у типичним околностима, Савељева примећује (199) да код Теренција постоји прво, али да нема другог и трећег. Она ипак правилно додаје да је Теренције допринео у развоју реалистичног метода касније у светској књижевности. „Не у оштрини социјалних карактеристика, него у мајсторству Теренцијеве психолошке анализе, у његовој умешности да индивидуализира карактере личности. . . треба видети несумњива достигнућа античког реализма“ каже она (85).

Савељева одлучно побеђа тврђење (200) да је Теренције писао само за мали број просвећених аристократа. Теренције је био идеолог просвећене римске аристократије, али је он своје комедије писао за широке народне масе — каже она. Није истина да су његова дела била досадна римској публици. Ове њене тврдње задале су тежак ударац неким застарелим и нетачним схватањима о Теренцију, која се још одржавају на Западу па чак и у Совјетском Савезу*).

Л. И. Савељева с правом наводи (201) да није случајно што су Теренција у старо доба увек ценили упоредо с Плаутом и што је он заједно с њим ушао у светску књижевност. И она даје дефинитивни закључак: „Његове комедије, наставаљајући у многоме традиције Менандра и Плаута, представљају нову етапу у развоју античке драме, посебно комедије, и припремају појаву драме из свакодневнога живота новог времена“.

Према томе сматрам да није претерано рећи да је ова књига леп прилог науци о књижевности уопште, а посебно литератури о Теренцију.

Б. М. Сјѐбановић, Скопље.

D. C. EARL, *The Political Thought of Sallust*, Cambridge, 1961, p. 132, 8°.

На првом месту пада у очи одлична техничка опрема ове књиге, која има предговор, скраћенице, библиографију, индекс. Монографија је подељена на осам глава и то: Политичка теорија — пролози (стр. 5—17), „Врлина“ као аристократски идеал (18—27), Салустијево схватање „врлине“ (28—40), Морална криза у Салустијевом гледишту (41—59), Југуртин рат (60—81), Катилинина завера (82—103), „Историја“ (104—110) и Закључак (111—121).

Пишчево излагање је веома подробно и документовано. Он га лепо илуструје чувеним и карактеристичним Салустијевим изрекама и лапидарним реченицама, на пример: „*Nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, vitrus clara aeternaque habetur,*“ (*Каић. завера*, 1—4). Ерл исцрпно наводи ранију литературу о Салустију износећи шта су поједини аутори говорили о његовом политичком ставу (в. Увод—Проблем, стр. 1—4).

Као и други проучаваоци, Ерл указује на изврсне уметничке квалитете Салустијевог описујући обе његове очуване монографије (102 стр.): „*The Bellum Catilinae exhibits the same method of construction as the Bellum Jugurthinum, consisting in a number of acts separated by digressions occurring at the climaxes of the narrative. The digressions of the former monograph, however, differ from those of the latter in being all concerned with politics and more immediately relevant*“.

*) На пример доајен совјетске класичне филологије Собољевски каже (у *Историји римске литературе*, I, Москва, 1959, стр. 106—108) да Теренције није унео ништа битно ново у сравњењу са својим претходницима: да код њега није било сопственог стваралачког дара; да сва његова дела носе искључиво грчки карактер; да су му комедије биле досадне за масу публике итд.

to the main purpose of the narrative“. Ерл правилно истиче (стр. 113) како се много писало да римска политичка мисао зависи од Панедија и Посејдонија, али да треба имати у виду како и они много дугују Риму: „It is as true to say that these philosophers became Roman as that the Romans became Stoics“. Он има право говорећи (115) да је увек постојала тенденција за философију да она служи политици у Риму. Добра му је и примедба да је Салустије период пре 146 г. пре н.е. „описао у изразима који су неисториски и идеалистички.“

Занимљиво је и Ерлово тврђење (стр. 119) да су на Салустија утицали, поред осталих, Тукидид и Катон Старији. Али највећу пажњу заслужује његово тврђење да учење о томе како страх од непријатеља принуђује народ да живи у складу с врлинама (в. стр. 47) потиче не само од Посејдонија, како су многи износили до сада, него још од Ксенофонта, Платона, Аристотела и Полибија као опште место старе мисли. (У том смислу Ерл се изражава и на стр. 48).

С неким ауторовим тврђењима не може се човек ипак сложити, например (стр. 112—113) да „Салустије није припадао неком систему, него је само користио текуће идеје у своје доба“. Исто тако не могу се сложити ни с тврђењем (стр. 120) да се Салустије „emerges as neither a detached philosopher nor a mere political pamphleteer“. То исто важи и за његове речи (121) по којима Салустијева вредност лежи у његовој употреби текућих термина и идеја, у његовој неоригиналности.

Али мада је аутор врло лепо појединачно изложио свој материјал, он није дао богзна какве закључке о Салустију и његовом ставу у римском друштву. Према уобичајеној пракси на Западу Ерл није навео ниједно дело из совјетске литературе о Салустију. То је један од недостатака ове солидне књиге. Све су науке данас постале интернационалне, а кад су у питању друштвене науке, ту је примена марксизма-лињинизма такоређи неопходна. Према томе не може се мимоићи литература из социјалистичких земаља.

Предност марксистичке доктрине видећемо ако неке Ерлове закључке упоредимо са закључцима С. Л. Утченка. По реферату који је држао 1947 г. он је објавио врло занимљиви чланак *Воззрения Саллюстия на идеальное государственное устройство в Вестнике древней истории* (1947, 1) на стр. 190—202*).

Утченко полази од поставке (стр. 190) да Салустијев „поглед на свет, његова политичка убеђења и симпатије све то мора у извесној мери одражавати идеолошки живот доба, борбу политичких партија, класне ставове одређених слојева римског друштва“. Он замера истраживањима научника на Западу (190—191), где се поклања доста пажње Салустију као стилисту, историчару и практичном политичару, али где „општа теориска гледишта Салустијева, која су несумњиво служила као основа његове историске концепције, његова политичка симпатија, до сада нису готово подвргнути специјалном изучавању“.

Утченко с успехом приказује утицај Платонових политичких идеја на Салустијева истичући да је Салустије узео од Платона, поред осталог, и тро-члану периодизацију државног уређења (в. стр. 192). Утченко је лепо приказао и како, насупрот гледишту Полибија-Цицерона о помешаној форми државног уређења, Платон—Салустије уче о влади аристократије коју подржава народ (197). Он прецизно даје Салустијев идеолошки став говорећи (200) како је политички идеал Салустијев био конзервативно-республкански и он одређује овако његов класни став (201): „Салустије је. . . представљао интересе средњих слојева, тј. средњу групу међу владајућим врховима и декларираним нижим слојевима“ додајући да је то био „доста широк и шарен слој по свом социјалном саставу“.

Да је Ерлу било познато шта је о Салустију писао С. Л. Утченко, његова књига би само могла да добије.

Б. М. Стевановић, Скопље.

*) Утченко је 1952 г. објавио у Москви и књигу *Идейно-политическая борьба в Риме накануне падения республики*, чија ми садржина није позната.